

JUBILEUMSESSAYS

Borgerkrigen

JAKOB MALIKS

Ph.d., forsker, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
jakob.maliks@ntnu.no

«Man anseer Vb.st.std. [Våpenstillstand] som Forløber for et eftergivende Sindelag, hvilket ganske sikkert vil tænde Borgerkrigen i Norge – idetmindste imellem Nordenfjelds og Søndenfjelds ...»¹

(Niels Wulfsberg i brev til J. G. Adler, Christiania 14. aug. 1814).

I mange utsagn fra høsten 1814 uttrykkes det frykt for borgerkrig i Norge. Historikernes behandling av disse utsagnene varierer fra å ta dem på fullt alvor til nærmest å ignorere dem. Sto Norge på kanten av borgerkrig høsten 1814?

Noen land – som Norge – er heldige med konstellasjonene av stormakter når de med hensyn til indre samhold er på sitt mest sårbare. Andre land, som for eksempel Ukraina, er det ikke. Polen har vært notorisk uheldig. Da jeg begynte arbeidet med 1814, leste jeg først Arne Bergsgårds *Året 1814* (1945). Hans beskrivelse av hendelsene høsten dette året var sjokkerende. Han hevdet i fullt alvor at det var en reell frykt for borgerkrig i Norge. Hva kunne han mene med det?

Etter Bergsgård leste jeg Sverre Steens *1814*. Han nevner for så vidt frykten for borgerkrig – og her synes han å følge Bergsgård – men faren fremtrer ikke som like reell.² Jens Arup Seip bruker i anførselstegn «tvedrakt og anarki» for å beskrive denne frykten.³ En populær forfatter som Karsten Alnæs vektlegger bare faren for anarki, og forteller om da mobben angrep general Haxthausens hus. Folkemengden la mye av ansvaret for den begredelige krigføringen på ham.

1. Brev fra Niels Wulfsberg av 14. aug. 1814 til Johan Gunder Adler. S. Wollebæk (1928) *Norges Uavhengighet eller Landets Selvstendighet*. Fredrikstad: E. Sem: 261.

2. S. Steen (1951) *1814*. Oslo: Cappelen (224–226).

3. J. A. Seip (1974) *Utsikt over Norges historie* I. Oslo: Gyldendal (54–57).

Første bind av Bergsgårds verk utkom i 1943, bind to i 1945. Kan det være tidsånden som skyldet over rektoren på Norges Lærerhøyskole i kjølvannet av okkupasjonen, læreraksjonene og tyskernes reaksjoner? Det kan ikke utelukkes at krigserfaringen har spilt en rolle, men trolig er det noe annet som ligger til grunn. For mens Steen er blitt kalt «sosialdemokratiets historieforteller», plasseres gjerne Bergsgård i venstretradisjonen. Mens den førstnevnte har klassekamp som hovedmotsetning i samfunnet og drivkraft i historien, viser den andre en større sensibilitet for konfliktlinjen sentrum–periferi. Det er trolig at Steen har tendert mot å se motsetningene høsten 1814 i lys av klassemotsetninger, mens Bergsgård har vært mer følsom for betydningen av geografisk betingede spenninger.

Under arbeidet med forskningsprosjektet som endte opp i boka *Riket og regionene: Grunnlovens regionale forutsetninger og konsekvenser*, ble det stadig tydeligere hvor atskilte og selvstendige (i forhold til hverandre) de norske regionene (stiftamtene) var under eneveldet. Dette fremsto som en viktig tolkningsnøkkel for å forstå høstens utsagn om borgerkrigsfaren.

Først er det imidlertid nødvendig å foreta en presisering. I 1814 snakkes det om borgerkrig i to hovedbetydninger: Den første er en formell tilstand i statsrettslig forstand, det vil si den «borgerkrigstilstand» (anarki) som oppstår når den utøvende makt opphører å opprettholde lov og orden. Den andre er en reell borgerkrigssituasjon, det vil si at motsetningene i samfunnet blir så store at grupper står mot hverandre med våpen i hånd. Den første betydningen benyttes ikke eksplisitt av Christian Frederik i kunngjøringen om sitt regentskap den 19. februar: Han bruker formuleringen «afvænde Uorden og Fordærvelse fra Landet».⁴ Den benyttes heller ikke i Riksforsamlingens takketale til regenten: Der tales det om «Anarkiets Rædsler». I kunngjøringen av Mossekonvensjonen høsten 1814, hvor Christian Frederik tilbyr seg å abdisere, legitimerer han sitt regentskap og hvorfor han allerede i februar tok makten i Norge: Det var for å forhindre «borgerkrig og partiånd».

Utsagnene fra høsten 1814 peker i retning en borgerkrigsfare. Motsetningene som ligger i en reell borgerkrigstilstand kan ses langs en sosial og en geografisk akse: Sosialt opprør truer opprettholdelsen av loven og undergraver den eksisterende samfunnsordenen. Langs en geografisk akse vil motsetningene true rikets enhet, med den følge at de ulike delene glir fra hverandre. I mange tilfeller vil utsagn om borgerkrigsfaren være åpen for tolkning langs både den sosiale og den geografiske aksene. I historien om 1814 har begge fortolkningene vært benyttet nasjonsbyggende – som en fortelling om hvordan samhold overviner kaoskreftene.

4. *Aabent Brev fra Norges Regent, Prinds Christian Frederik, angaaende Rigets nærværende Stilling, og tilkommende Regjeringsforfatning*. Christiania 1814.

Et av de mest kjente og velbrukte sitatene fra 1814 stammer fra slottsprest Claus Pavels' gjennomgang av året 1814 i sin dagbok: «Det kaldtes et Aar, og bestod ligesom dets Forgjængere af 365 Dage, men Aarhundreder ere henrullede, og have været langt mindre mærkværdige end dette Aar ...». Mindre påaktet, ja, stort sett helt oversett,⁵ er hans beskrivelse av hendelsene i august og september: «Et Storthing sammenkaldtes. Skrækkelige Spaadomme hørtes. Man ventede Oprør og Borgerkrig. Men Trønderne, Bergenhuserne og Gudbrandsdølerne indfandt sig [...]» Det som kommer til uttrykk i denne gjennomgangen av året 1814 er en refleksjon over det han skrev i samme dagbok 31. august:

Dette [Stortinget] er man meget bange for, og den værste Betænkelighed er endnu den, at det nordenfjeldske Norge maaske ei vil sende Deputerede did, og i hvad da endog det søndenfjeldske Norge antager, befrygtes Borgerkrig at være den nødvendige Følge.⁶

Med nordafjells mente Claus Pavels Bergens og Trondhjems stift – nordafjells i seg selv var ingen enhet som kunne fungere som handlende subjekt. Det sønnafjellske besto av Akershus og Christiansands stiftamt hvor Christiania, som hovedstad i Akershus stift, hadde en ledende stilling. Frykten var at stiftamtet skulle bli delt mellom flatlandet og dalene. Mens flatlandet aksepterte unionen med Sverige og måtte avlegge ed til svenskekongen, slo dølene seg sammen med bergenserne og trønderne, altså Trondhjems og Bergens stift, for å forsvare uavhengigheten og Grunnloven.

Forestillingen om et Norge bestående av landsdeler som i 1814 gikk sammen for å gi Norge en konstitusjon, vil nok være fremmed for mange i dag. Enda mer fremmed er det kanskje at de ulike delene nærmest kunne agere som selvstendige politiske enheter. At dette virker merkelig, kan enkelt nok forklares med nasjonsbyggingens fremmedgjørende virkning. I sin sammenfatning benyttet Pavels både «Oprør» og «Borgerkrig» til å beskrive situasjonen og fanget dermed både den sosiale og geografiske dimensjonen. I slutten av august nevnte han kun frykten for borgerkrig i det sønnafjellske.

5. Karsten Alnæs er her et unntak, og refererer første del av sitatet. Han har imidlertid ikke med andre del, hvor Pavels forklarer hva som opphevet denne frykten, nemlig at trønderne, bergenhuserne og gudbrandsdølene innfant seg på Stortinget. Ved kun å referere første setning, fjernes den geografiske dimensjonen i Pavels' utsagn. Sitatet blir dermed misvisende da det ut fra sammenhengen synes å vise til sosiale motsetninger. K. Alnæs (2013) *1814 – Miraklens år*. Oslo: Schibsted (493).

6. Claus Pavels dagbok for 31. august 1814. <http://www.dokpro.uio.no/litteratur/pavels/frames.htm>

Det kan utskilles fire vendepunkter hvor rikets konstitusjonelle enhet sto på spill høsten 1814 og borgerkrigen truet. Den første og viktigste var om Mossekonvensjonen ville bli akseptert i Bergen og Trondheim. Krigsskueplassen var jo på Østlandet. Dernest om valg ville bli avholdt, det vil si om det ekstraordinære stortinget ville få representanter fra de konstituerende delene av landet. Tredje punkt var om representantene ville møte på Stortinget, og fjerde punkt om de ville godta en ny grunnlov og union med Sverige. Prosessen mot en fredelig unionsinngåelse kunne i prinsippet blitt veltet av motstand ved alle fire punktene, men da Mossekonvensjonen utvilsomt var det viktigste punktet, vil det bli vektlagt her.

Bergsgård nevner Wulfsberg som kilde til første utsagn av betydning som uttrykker frykt for borgerkrig. Men det er mye dårlig henvisnings-skikk i 1814-litteraturen, noe som av og til gjør det vanskelig å vite hva det henvises til. Det han sikter til er trolig et brev datert Christiania 14. august.⁷ Men Wulfsberg var ikke først; allerede i forkant av konvensjonen på Moss er det utsagn som henviser til borgerkrigsfaren – denne gang hos Johan Gunder Adler, Falsens grunnlovsutkast-kompanjong. Han ble 28. juli kalt til Christian Frederik som sekretær, og skulle i første omgang ha ansvar for korrespondansen med fremmede makter. Adler behersket fransk og tilbrakte krigen tett på hovedkvarteret. Da Carsten Tank og prost Peter Hount 7. august kom fra det svenske hovedkvarter med «indirecte Forslag til en Vaabenstilstand,» skriver han i dagboken at han innstendig ba kongen om ikke å inngå noen våpenhvilekonvensjon, da det medførte stor fare for borgerkrig.

[...] at i Tilfælde af et saadant Skridt, som Tank foreslog, vilde den Borger-Krig netop udbryde, som H.M. ved alle sine Measures havde søgt at forhindre: det Odium af den hele Sag vilde blive vættet paa ham, og at man i de langt fraliggende Provindser, hvor man kun ventede Seier, ikke vilde kunne indsee Nødvendigheden af et saadant foreliggende Skridt. Kongens Mismod tillod ham ikke at fatte mine Grunde; jeg forlod ham i Ubestemthed.⁸

Påstandene om kongens reaksjon gir dårlig mening: Fra før hadde kongen, ifølge Adler, ved alle midler søkt å forhindre borgerkrigen, men når Adler i det øyeblikk forhandlingene innledes, innstendig gjør ham oppmerksom på at konsekvensene av en våpenstillstand vil være borgerkrig, forstår kongen tilsynelatende ikke hva han sier. Forklaringen må være en annen. Mer sannsynlig er det at Christian Frederik, når det ble klart at de allierte sto ved sine løfter til Sverige og krigen var tapt før den knapt var

7. Wollebæk 1928: 261.

8. F. Schiern (1867) Nogle samtidige Optegnelser af J. G. Adler om Begivenhederne i Norge i Aaret 1814. (*Dansk Historisk Tidsskrift*, bind 3, række, 6: 295.

begynt, måtte tape på en måte som skapte konsensus rundt nødvendigheten av forhandlinger. For Adler er borgerkrigen den tilstand som oppstår når «de langt fraliggende Provindser», som med rimelig sikkerhet er Trondheim og Bergen, ikke aksepterer den våpenhvilen Christian Frederik inngår nær fronten. Tankene Adler fremmet den 7. august var neppe nye for kongen. Kunststykket var å finne balansen mellom å tape nok til å skape konsensus, men ikke så mye at hæren gikk i oppløsning og forhandlings situasjonen ble avgjørende svekket.

Adlers bekymring var ikke grunnløs. I Bergen var stemningen krigersk, og biskop Johan Nordahl Brun krevde 20 000 norske falne for æren. I Trondheim ble et nytt borgerkorps etablert så sent som etter at det ekstraordinære stortinget hadde trådt sammen. Mer opplysende enn krigerske positurer er de tankene Lyder Sagen legger frem for W. F. K. Christie i oktober:

Vare alle i Norge, det troer jeg sikkert, saaledes stemte som Pluraliteten i vort Stift, saa kom endnu Nordmand at raade i Norge. Men at et enkelt Stift (efter Nogles Meening) skal kunne soutinere Selvstændigheden (et Ord som Svensken vist vil definere paa en egen Maade), det gaaer over min Forstand.⁹

Med begrepet selvstendighet mener Sagen altså uavhengighet. Henvisningen til at «svensken» har en egen definisjon av ordet selvstendighet, refererer rimeligvis til endringen fra «uavhengig» til «selvstendig» i Novembergrunnlovens § 1. Betydningen forklares utfyllende av Løvenskiold i dagboken for 16. april 1814. I Bergen var motstanden mot union med Sverige så fundamental at noen, ifølge Bergsgård, mente man burde oppgi Norge og erklære stiftet som uavhengig stat. Om Sagen sikter til en slik uavhengighetstanke, eller om han sikter til at Bergens stift alene ikke kan bære en norsk uavhengighet, er uklart. Uavhengig av hvilket tolkningsalternativ som legges til grunn, speiler utsagnet godt den bekymring Adler uttrykte overfor Christian Frederik 7. august.

I Riksforsamlingen ble en norsk stat etablert sammen med en lovlig regjering. Denne regjeringen var bundet av Grunnloven for å styre lovlig. I § 1 står det at riket skulle være uavhengig, det vil si stå ved seg selv uten noen annen. Det utelukket union med Sverige. Eller med andre ord: Selv om kongen skulle mene at hans egen abdikasjon – og en union med Sverige – var uunngåelig, ville slike handlinger være grunnlovsstridige. Nødvendighetens lov kunne trumfe Grunnloven, men da måtte det eksistere konsensus om at en slik nødssituasjon faktisk hadde oppstått. Uten en

9. Brev fra Lyder Sagen til W. F. K. Christie 21.–22. okt. K. Nygård (1958–1959) Brev fra Lyder Sagen til W.F.K. Christie i året 1814. *Skrifter (Bergens historiske forening)*, nr. 62: 53–80.

slik konsensus ville ikke en nødssituasjon ha oppstått og unionstanken følgelig være i strid med § 1. Fortsatt væpnet motstand var da berettiget.

Utfordringen var at krigen var blitt ført på Østlandet og at den norske staten fortsatt var desentralisert med Bergen og Trondhjem som sterke sentra for hver sin landsdel. Det var med andre ord ikke opplagt at en trussel om svensk okkupasjon av den nye hovedstaden var tilstrekkelig for å tvinge frem konsensus om at en nødvendighetssituasjon var oppstått. Det skulle også vise seg at en slik innsikt satt langt inne i Bergen. Byens representanter møtte på det ekstraordinære storting med bundet mandat for å stemme mot en union med Sverige. Til tross for at representantene i løpet av forhandlingene ble overbevist om at en union var nødvendig, var de bundet av sine velgere og stemte imot. Konklusjonen må bli at dersom borgerkrigsfaren var reell, bør den få plass som et moment i begrunnelsen for hvorfor krigen om høsten var nødvendig.

Samlet opptreden fra stormaktene i forkant av krigen og en usedvanlig høy grad av ansvarlighet fra både Karl Johan og Christian Frederik om høsten, sørget trolig for at den patriotiske ild som var tent i folket ikke fortærte den nyfødte nasjonen i borgerkrigens redsler. For denne ansvarlige opptreden ga ettertiden Karl Johan heder og ære, mens Christian Frederik bare fikk spott og spe, som Johan Gunder Adler hadde spådd den 7. august. Etter mitt skjønn er Christian Frederiks fremste fortjeneste at han sørget for at det folk som hadde vist ham tillit, fikk best mulige vilkår i en union med arvefienden Sverige – da kampen for en dynastisk gjenforening mellom Norge og Danmark var tapt. Det var ingen selvfølge, og en statue av «sommerkongen» Christian Frederik utenfor Stortinget er ham vel unt.